

Postmodernizmas ir pozityvizmas

Evaldas Nekrašas

habilituotas humanitarinių mokslų daktaras, profesorius,
Vilniaus universiteto Filosofijos katedros vedėjas
Didlaukio 47, 2057 Vilnius
tel., faks. (370-2) 7618 90

Terminas *postmodernizmas* ir jo vediniai šiandien aptinkami įvairiausiuose tekstuose ir vartojami skirtinguose kontekstuose. Postmodernizmas neabejotinai vis dar populiarus ir madingas. Deja, madingos sąvokos ir koncepcijos retai būna gerai apibrėžtos, aiškios ir tikslios. Apibrėžtumą tik trukdytų jomis laisvai operuoti ar manipuliuoti. Postmodernizmo sąvoka tikrai nėra šios taisyklės išimtis.

Ši sąvoka yra ne itin aiški ir kiek prieštaringa dėl keleto priežasčių. Kai kurias iš jų verta įvardyti. Pirma, šia sąvoka dažniau žymima meninės kultūros pokyčių kryptis nei filosofijos srovė ar atmaina, kuri mums labiausiai rūpi. Antra, postmodernius autorius – Lyotardą, Baudrillardą, Derrida ir kitus – kai kas, ypač anglosaksiškuose kraštuose, filosofais nelaiko ir nustumia juos į „kultūros ir kritinės teorijos“ gėtą. Trečia, postmodernistai vienaip ar kitaip remiasi labai jau skirtingų filosofų – Marxo, Nietzsche's, Dewey'o, Wittgensteino, Heidegerio idėjomis. Ketvirta, ir patys postmodernistai ne visada trokšta būti laikomi filosofais bent kiek tradicine šio žodžio prasme. Penkta, net ir tie iš jų, kurie save laiko filosofais, labai nemėgsta būti suplakami į vieną mokyklą, srovę ar kryptį. Ženklius tarpusavio skirtumus fragmentuotos postmodernios realybės kontekste jie laiko visai natūraliu dalyku.

Postmodernistai gan griežtai neigia tiek vieningos postmodernios filosofijos galimybę, tiek ir jos reikalingumą. Vis dėlto daugelį jų sieja kad ir nelabai apibrėžti, bet pozityvūs principai. Tačiau svarbiausias postmodernizmo principas – opozicija modernizmui – yra akivaizdžiai neigatyvus. Tiesa, į klausimą „Kas yra modernizmas?“ postmodernistai atsako skirtingai. Nors atrodytų, kad nustatyti chronologines moderniz-

mo ribas yra lengviau nei nusakyti jo pagrindines nuostatas, jie nesutaria ir dėl modernio eros pradžios. Vieni nukelia ją į Sokrato ir Platono laikus, kiti atskaitos tašku laiko Descartes'ą.

Kiek mažiau ginčų kelia modernio pabaigos ir postmoderno gimimo data. Kiek žinau, niekas nėra tvirtinęs, kad postmodernas prasidėjo anksčiau nei 1875 metais. Dauguma postmodernistų mano, kad jis atsirado tik dvidešimtajame amžiuje, tikriausiai jo septintajame dešimtmetyje. Kartais nurodomi ir konkretūs lūžio tarp dviejų erų metai, būtent – 1968. Žinoma, turima galvoje studentų revoliucija. Iš tiesų, postmodernizmas išaugo iš protesto prieš nusistovėjusias naujojo *ancien régime* vertybes ir praktikas.

Beveik visiems mąstytojams, priskiriamiems postmodernizmui (bent jau europiečiams), marksizmas turėjo didelės įtakos, todėl 1968 metų pralaimėjimą Paryžiuje ir Prahoje jie priėmė kaip kosminio masto įvykį, verčiantį keisti teorines nuostatas. Bet tai nereiškia, kad po 1968 metų jų ryšiai su marksizmu visai nutrūko. Daugelis iš jų akivaizdžiai remiasi Gramsci'o hegemonijos koncepcija, kurioje ortodoksinė marksistinė klasių teorija buvo transformuota iškeliant kitus hegemonijos ir priespaudos būdus. Dėmesys visoms įmanomoms viešpatavimo ir eksploatacijos, nuo seksualinės iki intelektualinės, formoms ir jų šaltiniams yra būdingas postmodernizmo bruožas ir nedviprasmiškai nurodo jo ištakas.

Nors postmodernizmo filosofija itin įvairialypė ir skirtingi jos atstovai akcentuoja skirtingus dalykus, turime plačiai vartojamą, beveik standartinį postmodernizmo apibrėžimą. Jį suformulavo Jeanas Lyotardas savo knygoje „Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant“, išleistoje 1979 metais. Ši knyga suvaidino svarbų vaidmenį vienijant (iki tam tikros ribos) postmodernistinį judėjimą. Joje Lyotardas negatyviai nusako sąvoką *postmodernus*, priešindamas jai sąvoką *modernus*, kurią jis supranta kaip tam tikro mokslo būvio charakteristiką. Pokyčius, vykstančius moksle ir lemiančius jo perėjimą iš modernaus į postmodernų būvį, jis sieja su kintančiomis žaidimo taisyklėmis kitose kultūros srityse. Šie pokyčiai aiškinami naratyvų arba pasakojimų krizės terminais.

Lyotardo žodžiais tariant, „savo kilme mokslas yra priešingas pasakojimams. Remiantis moksliniais kriterijais, daugelį pasakojimų galima pavadinti mitais. Tačiau kadangi mokslas ne tik formuluoja naudingus dėsningumus, bet ir siekia tiesos, jis turi legitimuoti (įteisinti) savo paties žaidimo taisykles. Štai kodėl jis savo būklę ir aptaria legitimacijos [*légitimation*] diskursu, kuris vadinamas filosofija. ‚Moderniu‘ pavadinčiau mokslą, kuris, save legitimuodamas, remiasi šitokių metadiskursu, aiškiai pasitelkiančiu į pagalbą vieną ar kitą pamatinį pasakojimą [*grand récit*], sakysim, dvasios dialektiką, prasmės hermeneutiką, protaujančio ar dirbančio subjekto išsilaisvinimą, turtėjimo procesą. (...)

Kalbant visai paprastai, ‚postmoderniu‘ laikytinas nepasitikėjimas [*incrédulité*] metapasakojimais.“ (Lyotard, 5–6)

Šis nepasitikėjimas paremtas įsitikinimu, kad žinojimas sietinas ne su vienu, o su daugeliu kalbinių žaidimų. Moderniam mokslui būdingas žaidimas buvo paremtas bendramatiškumo, determinuotumo ir efektyvumo principais. Paskutinis, t. y. efektyvumo, principas buvo ypač svarbus tiek mokslinės tiesos, tiek ir socialinių institucijų legitimacijai.

Lyotardo nuomone, postmodernus pažinimas neprivalo diskusijomis siekti konsenso. Šis nesuderinamas su kalbinių žaidimų heterogeniškumu. Be to, konsensas, netgi kaip grynai reguliatyvus principas, gimdo intelektualinę prievartą. Visi postmodernistai sutinka su Michelio Foucaulto teiginiu, kad žinojimas yra galia, dabartiniu metu tapusi veiksmingesnė už tradicinės – ekonominės, politinės ar karinės – galios ir valdžios formas. Todėl, jų galva, intelektualinė prievarta yra pats baisiausias priespaudos būdas.

Priešingai žinojimui, grindžiamam konsensu, „postmodernus žinojimas“, Lyotardo žodžiais tariant, „nėra vien valdžios įrankis. Jis tobulina mūsų skirtųjų pojūtį ir stiprina mūsų gebėjimą toleruoti nebendramatiškumą. Jis remiasi ne ekspertų homologiškumu, bet tyrinėtojų paralogiškumu“ (Lyotard, 8). Šiuos Lyotardo žodžius, tik kitame kontekste, atkartoja Baudrillardas, itin griežtai smerkiantis „į klidesį panašią svajonę vėl suvienyti pasaulį remiantis vienu principu“ ir „mitinį racionalumo imperatyvą“ (Baudrillard, 141).

Kuhno, kurį postmodernistai laiko vienu iš svarbiausių postmodernios minties atstovų, išpopuliarinta paradigmos sąvoka dažnai aptinkama jų raštuose. Šios sąvokos vartojimas atspindi tikėjamą esmiškai interpretatyvia proto prigimtimi. Iš principo, skirtingos paradigmos turėtų būti traktuojamos kaip lygiavertės. Bet dėl to, kad postmodernizmas konstituoją save priešindamas sau vienintelę (postmodernistų tvirtinimu, blogiausią iš visų įmanomų) moderno paradigmą, jis faktiškai sukuria postmodernaus proto (meta) paradigmą, apimančią svarbiausius skirtingų postmodernių paradigimų bruožus. Idėjų istorikai, atrodo, nesusiduria su didesniais sunkumais identifikuodami šią postmoderno paradigmą. Richardas Tarnas, nors ir pripažindamas, „kad postmoderno paradigma iš prigimties neigia visas kitas paradigmas, nes jos šerdyje sudaro įsitikinimas, kad tikrovė yra daugiapusė, lokališka ir neturinti įrodomo pagrindo“, vis dėlto geba nurodyti šios paradigmos karkasą sudarančius principus, kuriais remiasi daugelis postmodernistų. Anot jo, tai:

„Tikrovės ir žinojimo plastiškumo ir nuolatinės kaitos pripažinimas, konkrečios patirties prioriteto nekintamų, abstrakčių principų atžvilgiu pabrėžimas, nuostata, kad įsitikinimai ar tyrinėjimai turi būti nepriklausomi nuo bet kokios apriorinės minties sistemos. Pripažįstama, kad žmogiškąjį pažinimą sąlygoja daugybė subjektyvių veiksmų; kad objektyvių esinių, arba daiktų pačių savaime, negalima ne tik pažinti, bet net ir postuluoti; ir kad visos tiesos ir prielaidos turi būti nuolatos tiesiogiai tikrinamos. Kitiškai ieškant tiesos turi būti toleruojamas dviprasmiškumas ir pliuralizmas, o tokio ieškojimo rezultatas neišvengiamai yra žinojimas, veikiau reliatyvus ir galintis pasirodyti esąs klaidingas, nei absoliutus ir tikras“ (Tarnas, 395–401).

Aš vadinsiu šiais žodžiais apibūdintą postmodernizmą *nuosakioju postmodernizmu*. Skirtingai nuo jo, *radikalusis postmodernizmas* atsisako bet kokių pastangų siekti žinojimo vienovės, koherentiškumo, išsamumo ir net elementaraus suprantamumo. *Radikalusis postmodernizmas*, be jokių abejonių, yra naujas *universalijų intersubjektyvių tiesų egzistavimą neigiantis metapasakojimas*. Bet *tvirtindamas, kad univer-*

salių tiesų nėra, jis kartu postuluoja mažiausiai vieną tokią tiesą ir todėl, kaip ir radikalusis skepticizmas, pats save neigia. Taigi epistemologiniu požiūriu jis nėra įdomus.

Nors nuomonės dėl modernizmo ir postmodernizmo santykio bei konsenso vaidmens moksliniame diskurse ir skiriasi, nei Lyotardas, nei Rorty's nėra radikalusis postmodernizmo šalininkai. Tačiau Jacques'o Derrida dekonstruktyvizmas yra jam labai artimas. Kyla rimtas pavojus, kad dekonstrukcijos, decentrinimo, deseminacijos, demistifikacijos ir dispersijos praktika atves ne tik prie paskutinių žinojimo pėdsakų ištrynimo, bet ir prie menčiausio noro ką nors pažinti išnykimo.

Šie dalykai negali būti inkriminuoti nuosaikijam postmodernizmui. Jo taikyns – ne pažinimas kaip toks, bet ypatinga pažinimo forma ir ypatingi žinojimo konstravimo, įteisinimo, interpretacijos ir panaudojimo principai. Postmodernizmas gana dažnai priešina save Švietimui ir švietėjiškai žmogiškojo pažinimo koncepcijai. Tačiau kai postmodernistai kritikuoja specifinius epistemologinius principus, jie paprastai priskiria juos ne Voltaire'ui ar Kantui, bet pozityvizmui. Pozityvizmas, anot jų, – tai nauja Švietimo projekto versija (plg. Laclau, 332). Dėl savo santykinio šiuolaikiškumo ir įtakingumo pozityvizmas tapo mėgstamiausiu postmodernistų išpuolių objektu. Pozityvizmas (su verta dėmesio išimtimi, būtent Hume'u) jiems savyje įkūnija viską, kas esą blogiausia Švietimo dvasioje: pažinimo vieningumo, išsamumo, aiškumo reikalavimą ir žinojimo panaudojimą siekiant socialinės pažangos. Ir, žinoma, Švietimo dvasiai būdingą epistemologinio fundamentizmo principą, tikėjimą, kad egzistuoja galutiniai pažinimo pagrindai, garantuojantys jo tvirtumą ir tikrumą. Postmodernistai laiko fundamentizmą pirmą pradžiu bet kokios priespaudos, taip pat ir priespaudos socialinės pažangos vardan, šaltiniu.

Nėra jokių abejonių, kad savo orientacija postmodernizmas gerokai skiriasi nuo pozityvizmo. Vienas iš įtakingiausių postmodernizmo teoretikų Ihabas Hassanas visiškai pagrįstai teigia, kad „postmodernizmas, kaip meninis, filosofinis ir socialinis reiškiny, linksta atvirų, žaismingų, pasirenkamų, laikinų (neužbaigtų laiko, struktūros ir erdvės at-

žvilgiu), alternatyvių ar neapibrėžtų formų link, fragmentiško, suskaldyto ir ironiško diskurso su spragomis ir trūkiais, sudėtingais ir neslepiamais nutylėjimais link“ (Hassan, 283). Pozityvizmui tai, regis, nebūdinga. Tačiau labiau išgilinę į epistemologinius (nuosaikiojo) postmodernizmo principus, pamatysime, kad daugelis iš jų sutampa su pozityvizmo principais ar bent jau yra į juos ganėtinai panašūs.

„Metanaratyvinio legitimacijos aparato susidėvėjimo“ išryškinimą ir postmodernizmo iškilimą Lyotardas tiesiogiai sieja su metafizinės filosofijos krize (žr. Lyotard, 6–7). Postmodernizmas yra atvirai antimetafiziškas. Betgi antimetafiziškas yra ir pozityvizmas. Taigi šiuo labai svarbiu aspektu postmodernizmas veikiau pratęsia, nei paneigia pozityvizmo tradiciją. Postmodernizmas ir pozityvizmas, ypač loginis pozityvizmas, turi ir kitų bendrų epistemologinių bruožų, tarp jų ir *tariamai* antipozityvistinius. Abu jie pripažįsta, kad visos žinios yra santykinės ir galimos paneigti. Postmodernizmas tapatina žinojimą su galia, bet tai tikrai nėra labai originalu. Žinoma, postmodernistas galėtų atšauti, kad pozityvistas laiko žinojimą galios šaltiniu, o tuo tarpu jis, postmodernistas, patį žinojimą traktuoja kaip galią. Tačiau aš nematau, kad skirtumas tarp šių dviejų pozicijų (jei jis išvis egzistuoja) yra esminis.

Tvirtinimas, kad postmodernizmas, priešingai modernizmui, taigi ir pozityvizmui, yra antifundamentistinis, jau senai virto kliše. Šis teiginys turi mažiausiai dvi skirtingas versijas, nelygu kaip interpretuojamas terminas antifundamentizmas. Pasak pirmosios versijos, žodžiai *fundamentistinis* ir *antifundamentistinis* taikomi skirtingoms epistemologijoms įvardyti. Taigi postmodernistinė epistemologija yra antifundamentistinė, nes neigia, kad pažinimas remiasi neabejotiniais pagrindais. Kritikuodami pozityvizmą, postmodernistai teigia, kad visi pozityvistai tiki, jog tokie pagrindai egzistuoja – jie esą neabejotini dėl savo grynai empirinio pobūdžio. Toks teiginys yra paprasčiausiai klaidingas. Kai kurie pozityvistai, pavyzdžiui, Schlickas, iš tikrųjų ieškojo tvirtų pažinimo pagrindų, bet nei Comte’as, nei Carnapas ar kiti loginiai pozityvistai nesilaikė (bent jau nuo šio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios) epistemologinio fundamentizmo nuostatos.

Pasak antrosios versijos, postmodernizmas skelbiamas antifundamentistiniu, nes atsisako „laikyti filosofiją socialinės kritikos pagrindu. Ši „moderni“ koncepcija užleidžia vietą „postmoderniai“, kurioje kritika skleidžiasi visiškai laisvai, nepriklausomai nuo bet kokių universalistinių teorinių pagrindų“ (Fraser & Nicholson, 416–417). Atrodo, šie autoriai gana tiksliai perduoda Lyotardo žodžių, kad postmodernizmas atsisako didžiųjų pasakojimų (arba metanaratyvų), prasmę.

Pozityvizmas buvo didžiojo Švietimo pasakojimo apie progresą, protą ir laisvę dalis, ir aš nematau, kad jis turėtų to gėdintis. Be to, rimtai abejoju, kad postmodernistinė socialinė kritika „skleidžiasi visiškai laisvai, nepriklausomai nuo bet kokių universalistinių teorinių pagrindų“. Postmodernistų antifundamentistinė epistemologija ir jų nuostata, kad intelektualinis rigorizmas yra bjauriausia priespaudos forma, teikia puikiausią universalų teorinį socialinės kritikos pagrindą. Netekęs tokio vienijančio pagrindo, postmodernizmas taptų filosofui visiškai neįdomus, nes virstų nedarnaus gėjų, lesbiečių, transvestitų, anarchistų, benamių bei nepripažintų artistų protesto menkai artikuliuota išraiška.

Postmodernizmas priešina save pozityvizmui (ir apskritai modernizmui) pasmerkdamas jo optimizmą ir progresyvizmą. Iš tiesų pozityvizmas yra gana optimistiška ir progresyvistinė filosofija. Bet pakanka priminti pragmatizmo pradininko Pierce'o kritišką nuomonę apie pozityvizmą, esą teigiantį, jog žmogaus gyvenimas tėra varginanti ir betikslė kelionė, kad paaiškėtų, jog kai kuriems mąstytojams pozityvizmas neatrodė labai optimistiškas.

Kita vertus, nesunku įžvelgti, kad postmodernizmas nėra perdėm pesimistiška filosofija. Dažnai jis pats save apibūdina kaip intelektualinio ir socialinio išsilaisvinimo judėjimą. Kaip jau minėjau, nemažai postmodernistų, ypač prancūzų, yra arba buvo (kaip Foucault) tiesiog apsėsti kovos su tariamai Vakarų demokratijose klestinčia priespauda idėjos. Kovoje už beraščių, gėjų, valkatų, juodųjų teises jie seka Marxu, Lincolnu, Freudu ir tęsia mūsų už žmonių teises, už kurias nuo neatmenamų laikų kovojo modernistai. Postmodernistai siekia gerinti žmogaus egzistavimo sąlygas, puoselėti laisvę ir solidarumą, taigi juos pagrįstai

galima laikyti progresyvistais, tiesa, gal šiek tiek ir anarchiškais. Postmodernistinėje literatūroje galima rasti netgi visiškai netikėtą Comte'o pozityvistinio trijų žmogaus proto raidos pakopų dėsnio analogą. Savo knygoje „Atsitiktinumas, ironija ir solidarumas“, kurią kai kurie postmodernizmo adeptai laiko vos ne savo biblija, Richardas Rorty's rašo:

„Aš galėčiau kiek laisvai reziumuoti tokių istorikų kaip Blumenbergas pasakojamą istoriją pareikšdamas, kad kadaise mes jutome būtinybę garbinti kažką už matomo pasaulio ribų. Pradedant septyniolikto amžiumi mes bandėme pakeisti meilę Dievui meile tiesai, žiūrėdami į mokslo aprašomą pasaulį kaip į kvazidievybę. Pradedant aštuoniolikto amžiaus pabaiga mes bandėme pakeisti meilę mokslo tiesai meile sau patiems ir garbinome savo gilią dvasinę prigimtį, kaip dar vieną kvazidievybę.

Blumenbergui, Nietzsche'i, Freudui ir Davidsonui būdinga minties plėtros linija rodo, kad mes stengiamės pasiekti tašką, kuriame daugiau neberekės nieko garbinti, kuriame mes viską – savo kalbą, savo sąmonę, savo bendruomenę – laikysime laiko ir atsitiktinumo produktu“ (Rorty, 22).

Pozityvizmas visada pripažino tiek atsitiktinumo (primenu Peirce'o kritiką), tiek ir solidarumo reikšmę. Ironijos pozityvistai gal kiek ir stokojo, nors kartais ir ji sužaižaruodavo: Carnapo pateikta metafizikų, kaip nevykėlių muzikų, kurie, neįstengdami dorai jungti garsų, griebiasi komponuoti idėjas, charakteristika buvo gana kandi. Nėra nė mažiausios abejonės, kad Carnapas su ne mažesne ironija žvelgtų ir į postmodernistus bei jų pastangas vaizduoti save (kelintą kartą filosofijos istorijoje?) revoliucionieriais. Ypač skaitydamas Rorty žodžius, kad šie „revoliucionieriai“, šie „stiprūs filosofai“ dvidešimto amžiaus pabaigoje „labiau suinteresuoti paveldėtų problemų išsklaidymu nei jų išsprendimu“ (Rorty, 20), vos ne pažodžiui atkartojančius tai, ką Wittgensteinas ir jis pats, Carnapas, sakė dar amžiaus pradžioje.

Nėra, matyt, jokio bent kiek rimtesnio pagrindo laikyti postmodernizmą revoliucija filosofijoje, įveikusią visas modernistines, tarp jų ir pozityvistinę, filosofijas. Ernesto Laclau teigus sakydamas, kad „po-

stmodernas nereiškia švietėjiško modernio vertybių pakeitimo, o tik savotišką jų absoliutizmo susilpninimą“ (Laclau, 332). Aš galėčiau prie šito pridurti, kad pozityvizmas, ir ypač loginis pozityvizmas, gerokai susilpnino švietėjišką tikėjimą absoliučiomis tiesomis ir įrodomomis vertybėmis. Postmodernizmas tęsė tą darbą, bet, tiesą sakant, jo ne tiek jau daug ir buvo likę.

Literatūra

Baudrillard J. *Symbolic Exchange and Death*. In J. Baudrillard, *Selected Writings*. Edited by M. Poster. Stanford, CA: Stanford University Press, 1976/88. P. 119–148.

Fraser N. & Nicholson L. *Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism*. In T. Docherty (Ed.), *Postmodernism: A Reader*. New York, N. Y.: Columbia University Press, 1988/93. P. 415–432.

Hassan J. *Towards a Concept of Postmodernism*. In J. Natoli & L. Hutcheon, *A Postmodern Reader*. Albany: State University of New York Press, 1987/93. P. 273–286.

Laclau E. *Politics and the Limits of Modernity*. In T. Docherty (Ed.), *Postmodernism: A Reader*. New York: Columbia University Press, 1988/93. P. 329–343.

Lyotard J. F. *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos, 1979/93.

Rorty R. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge, UK e. a.: Cambridge University Press, 1989/95.

Tarnas R. *The Passion of Western Mind*. New York: Balantine Books, 1991/93.